

Ходаковська Н. Г.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології
Київського національного лінгвістичного університету

ФІГУРИ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ПОЕЗІЇ ГЕНРІХА ГЕЙНЕ

Анотація. У статті виявлено граматичні і стилістичні параметри поетичного синтаксису Г. Гейне, зокрема фігури поетичного мовлення. Важливою ознакою поетичного синтаксису Г. Гейне є розгорнені, багатослівні синтаксичні конструкції. Основними фігурами поетичного мовлення віршів поета є однослівні повтори, анафора, епіфора, анадиплоза, антитеза, перелік, полісиндетон, асиндетон, еліпс, риторичні запитання і звертання, синтаксичний паралелізм. У поетичній мові Г. Гейне експресивно-емоційне виділення слова в реченні пов'язане з інверсією.

Ключові слова: поетичний синтаксис, фігури поетичного мовлення, експресивний синтаксис.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці проблеми фігур поетичного мовлення набули значної актуальності з погляду їх експресивних можливостей. Ця тенденція пов'язана з низкою об'єктивних причин, серед яких потрібно виділити інтенсивне вивчення структури поетичного тексту, мовної особистості як суб'єкта мовленнєвої діяльності, взаємні стосунки між адресантом і адресатом. Синтаксичні засоби відіграють значну роль у створенні стилістично маркованих висловлювань. Якраз виражальні засоби структури речення, його обсяг, засоби розповсюдження та членування, а також засоби поєднання речень, абзаців, змістових блоків між собою за допомогою своєрідних переходів від одного до іншого і створюють основу стилістичного значення. Питання про співвідношення між синтаксичним обрисом мовленнєвого висловлювання й характером його стилю знаходиться в центрі уваги синтаксичної стилістики. Відомо, що стилістика вивчає синтаксичні прийоми, які створюють особливу структуру висловлювання. Учення про речення, його типи, характер зв'язків між окремими частинами висловлювання історично з'явилася у сфері риторики. Пізніше воно стало предметом вивчення граматики, тому, можливо, у сфері синтаксису менш чітко, ніж у сфері морфології або словотвору, існує розмежування стилістичного від граматичного [1, с. 180]. У сфері синтаксису створюються не нові матеріали, як у лексиці, а нові відносини, оскільки синтаксична сторона мовлення є поєднанням граматичних форм. Синтаксис – це та сторона мовлення, де майже все представлено реалізованими можливостями, актуалізацією потенційного, а не повтором уже готового [1, с. 181]. На думку І. Арнольд, для стилістики декодування важливо брати до уваги все, що вивчено на цьому рівні лінгвістичною й літературознавчою стилістикою, риторикою і традиційною поетикою [2, с. 198].

Синтаксична організація є невід'ємною частиною художньої палітри будь-якого поетичного твору. Поетичний синтаксис, безумовно, підпорядковується віршованому розмірові, водночас пов'язаний зі структурою втілюваної в художніх образах думки. У зв'язку з цим дослідження фігур поетичного мовлення поезії Г. Гейне актуальне в плані встановлення індивідуальних ознак мови поета, які формують його мовно-естетичну особистість.

Останніми десятиліттями з'явилася низка мовознавчих праць, у яких предметом дослідження є мова художньої літератури в різних аспектах. Дослідження художнього синтаксису мають тривалу традицію як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці: В. Виноградов, Г. Винокур, П. Дудик, С. Єрмоленко, Г. Акімова, Р. Якобсон, І. Ковтунова [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] та ін. На сьогодні науковий інтерес до синтаксичного поетичного мовлення не послаблюється, що засвідчують праці О. Кострової, А. Загнітка, Т. Глушак [10; 11; 12] та ін. У контексті проблем сучасної лінгвістичної привертають увагу фігури поетичного мовлення віршів Г. Гейне, які не були предметом окремого дослідження.

Основною метою статті є дослідження синтаксичних структур віршового мовлення Г. Гейне та з'ясування стилістичної ролі фігур експресивного синтаксису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поезія Г. Гейне посідає одне з провідних місць у сучасному літературному просторі. Поезія Г. Гейне виділяється не тільки незвичайними композиційними лініями, а й художнім світом, заповненим звуками, дивовижно яскравою, образною мовою. Індивідуальне, емоційне, естетичне сприйняття світу відображається в авторській будові поетичного тексту, специфічному способі організації художнього матеріалу, які зумовлюють відбір мовних засобів, що свідчить про особливе поетичне мовлення Г. Гейне. Поезія Г. Гейне є особливим видом художнього мовлення завдяки великій кількості синтаксичних моделей у тексті віршів, що створюють особливу ритмічно-мелодійну структуру. Якраз проникнення поетичних фігур мовлення в поезію Г. Гейне формує неповторний експресивний ідео стиль поета, який незмінно привертає увагу читача.

На прикладі вибраної лірики (вірші зі збірників «Книга пісень», «Нові вірші», «Романсеро», поема «Біміні») розглянемо окремі фігури поетичного мовлення, які свідчать про особливу поетичну мову поета. До найбільш частотних мовних засобів зображення поетичного синтаксису (фігур поетичного мовлення) можна зарахувати наявність конструкцій, побудованих на **повторі**. «Повтор – стилістичний прийом, за допомогою якого можна створювати стилістичні засоби і фігури, тому що він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, строфи» [13, с. 446]. Г. Гейне використовує різні види повтору як важливого стилістичного засобу, який сприяє виразності мови, підсилює її експресію та виражальні можливості. На стилістичне значення повторів звертав увагу О. Потебня, який писав, що «збільшення живання в мовленні одного й того самого слова дає нове значення, об'єктивне або суб'єктивне» [14, с. 552].

Серед виражальних засобів, в основі яких лежать повтор, почесне місце в поетичній мові поета належить **анафорі**. «Анафора – стилістична фігура, що створюється повторюванням одних і тих самих елементів мови на початку кожного

паралельного ряду: рядка, строфи, абзацу» [13, с. 433]. “*Buch der Schönheit heißt das eine, / Buch der Wahrheit heißt das andre*” [15, с. 507], “*Durch das Meer der Märchenwelt, / Durch das blaue Märchenweltmeer*” [15, с. 512], “*Über mich, mein Narrenschiff, / Meine Narrenpassagiere, / Über meine Narrenfahrt / Nach der Insel Bimini*” [15, с. 513]. Стилістичну виразність, експресивність віршів посилює повторення риторичних звертань: “*Sag der Sonne, daß sie wieder / Sag in meine Adern gieße, / Sag dem Lenze, daß er wecke / In der Brust die Nachtigallen*” [15, с. 521], “*Herz, mein Herz, sei nicht beklommen*” [15, с. 114].

Якщо кілька поетичних строф закінчуються тим самим словом або словосполученням, то маємо стилістичну фігуру **епіфору**. Епіфора не тільки сприяє посиленню ритмічності поетичного мовлення, а й відіграє важливу роль у композиції твору. Епіфора в Г. Гейне може бути лише засобом посилення висловленого, як, наприклад, у вірші “*Die Heimkehr*”: “*Du drückst ja viel zu fest mich, / Du schöne Wasserfee!*” / “*Dein Auge wird trüber und nasser, / Du schöne Wasserfee!*” / “*Dein Herz pocht wild beweglich, / Du schöne Wasserfee!*” [15, с. 100], “*Und hast die schönsten Augen / Mein Liebchen, was willst du mehr?*” / “*Von ewigen Liedern gedichtet / Mein Liebchen, was willst du mehr?*” / “*Und hast mich zugrunde gerichtet / Mein Liebchen, was willst du mehr?*” [15, с. 118]. Лексичні повтори допомагають виділити важливу в тексті інформацію, є засобом створення поетичного підтексту, що поглиблює зміст поетичного висловлювання.

Особливістю поетичної мови автора є те, що в ній в одному вірші можуть використовуватись дві стилістичні синтаксичні фігури – **анафора** та **епіфора**, які відіграють важливу роль у його композиції й посилюють експресію вислову, як, наприклад, у вірші “*Die Heimkehr*”: “*Nennt man die besten Namen, / So wird auch der meine genannt*” / “*Nennt man die schlimmsten Schmerzen, / So wird auch der meine genannt*” [15, с. 101]. У цьому контексті ми спостерігаємо ще одну риторичну фігуру – **антитезу**: “*die besten Namen / die schlimmsten Schmerzen, Mensch, verspottete nicht den Teufel, / Kurz ist ja die Lebensbahn, / Mensch, bezahle deine Schulden, / Lang ist ja die Lebensbahn*” [15, с. 110], яка полягає в зумисному підкреслюванні двох протилежних, але пов’язаних між собою понять. Антитеза використовується поетом для підсилення вражень, для більшої переконливості й поступового усвідомлення своєї несумісності з навколишнім соціальним середовищем.

Часто поет вдається до **інверсії**, що зумовлено не лише стилістичною метою виділення окремих слів, словосполучень, а й підпорядкуванням їх ритмомелодії вірша. «Інверсія – стилістична фігура, яка створюється зворотнім порядком слів у реченні, щоб підкреслити значення інверсованих одиниць і посилити виразність мовлення» [13, с. 439]. Синтаксично інверсований порядок членів речення сприяє виділенню найвагоміших слів поезії: “*Ich will in ländlicher Stille / Genießen die schöne Natur*” [15, с. 457], “*Wisse, Weib, daß ich dich liebe, / Um zu büßen meine Sünden*” [15, с. 463], “*Bebt das Herz, und die verstorbnen / Jugendträume, sie erwachen*” [15, с. 510], “*Habe ich gehört am Abend / Jenes Tages – wie ein Füllen*” [15, с. 515]. Порушення прямого порядку слів зумовлене тим, що логічний наголос падає на початок або кінець речення, тому поет намагається розташувати в цій позиції слова, які несуть найбільше смислове навантаження. Інверсія допомагає виразити не тільки повідомлення, а й емоції поета, слугує хорошим засобом для постановки смислових і емоційних акцентів у віршах.

До синтаксичного повтору потрібно зарахувати й **анадиплозу** – фігуру, що поєднує одним словом чи конструкцією передню строфу з наступною. Подібний прийом допомагає досягти більшої єдності і плавності вірша. Наприклад, “*Schönste Sonne unter den Mädchen, / Schönstes Mädchen unter der Sonne*” [15, с. 115], “*In mein dunkles Herz hinein / Mein dunkles Herz liebt dich*” [15, с. 117], “*Strömte plötzlich in das Herz, / In das Herz der alten Welt*” [15, с. 508], “*Lechzend nach Genuß und Gold / Doch das Gold allein blieb Losung*” [15, с. 509], “*Aufgesucht die Wunderinsel / Seiner Sehnsucht: Bimini! / Bimini! bei deines Namens*” [15, с. 510], “*Besser wär’s, ich hätte Zähne, / Zähne wie in meiner Jugend*” [15, с. 519], “*Auch des Rockes Farb’ ist grün. / Grün ist auch des Hauptes Kranz*” [15, с. 529], “*O sprich, mein Lieb, warum? / Warum sind denn im grünen Gras / Die blauen Veilchen so stumm!*” [15, с. 79].

Перелік як явище функціональне належить до експресивного синтаксису. Він завжди взаємодіє з повтором, синтаксичним паралелізмом та іншими засобами стилістики, формується за принципом кількісної еквівалентності, кількісного урівноваження, великої або малої кількості інформації. Певне стилістичне завдання виконує й повтор службових слів, який має назву **полісиндетон** – стилістична фігура, що характеризується зумисним нагромадженням сполучників для підсилення кожного з членів речення [13, с. 447]: “*Das Geld und die Welt und die Zeiten, / Und Glauben und Lieb’ asingen die Vöglein*” [15, с. 143], “*Sie blüht und glüht und leuchtet, / Und starret stumm in die Höh’; / Sie duftet und weinet und zittert / Vor Liebe und Liebesweh*” [15, с. 75], “*In winziger, bunter Gestalt, / Lusthäuser, und Gärten, und Menschen, / Und Ochsen, und Wiesen, und Wald*” [15, с. 95].

Фігура, яка надає поетичному мовленню поезії Г. Гейне динамічності, називається **асиндетон**. Асиндетон – стилістична фігура, що має будову багатокомпонентного складного безсполучникового речення. Відсутність сполучника, який би визначив чітко тип цих відношень, з одного боку, посилює інтонацію, тому що нею компенсується, а з іншого – залишає простір для уяви читача, який ніби стає співавтором тексту, домислюючи чітке граматичне оформлення речення, яке могло б бути. Наприклад, “*Die Rose, die Liebe, die Taube, die Sonne, / Die liebt ich einst alle in Liebeswonne*” [15, с. 73], “*Die Kleine, die Feine, die Reine, die Eine / Sie selber, aller Liebe Bronne, / Ist Rose und Lilie und Taube und Sonne*” [15, с. 73], “*Die Augen, die Lippen, die Wänglein, / Die gleichen der Liebsten genau*” [15, с. 76].

Помітною рисою поетичного синтаксису Г. Гейне є **еліпс**: “*Die alten, bösen Lieder, / Die Träume schlimm und arg*” [15, с. 92]. Еліпс – це свого роду неповне речення, яке допомагає поету зробити вірш лаконічним і динамічним, передати стрімкий рух думок. Цікаво, що в одних випадках, як правило, у прозі, еліптичні речення надають тексту розмовний характер, а в інших – майже не знижують загальне книжне враження від нього, насамперед це стосується поезії. “*Mit chinesischem eleganten / Arabesken, wie die hübschen / Bonbonnieren von Marquis / Im Passage – Panorama*” [15, с. 384], “*In der Tollheit selbst die tollsten / Fabeleien in Legenden / Frommer hirnverbrannter Mönche / Und in alten Ritterbüchern*” [15, с. 506].

Із тим, щоб наблизитися до свого читача й досягти більшої експресивності, Г. Гейне залуцає **риторичні запитання** та **риторичні звертання**. Риторичні запитання формують змістові комплекси, передають психологічно напружені моменти поетичного мовлення поета. Риторичне запитання – фігура поетичної мови, що посилює експресивність висловлення: мовний

зворот, сформульований у формі запитання, яке не потребує відповіді: “*Sagt an, ihr Türme und Tore, / Wo ist die Liebste mein?*” [15, с. 103], “*Mein Liebchen, was willst du mehr?*” [15, с. 118], “*Liegt ein Zauber in dem Singsang? / Oder in des Weibes Stimme?*” [15, с. 522].

Риторичні звертання створюють різноманітну інтонацію, змушують читача ніби відповідати поетові, погоджуючись із ним або заперечуючи, шукаючи відповідь на поставлене питання: “*Gib mir Küsse, gib mir Wonne, / Sei mir gütig, sei mir gnädig?*” [15, с. 115], “*Oh, du schwarze Sonne, wie oft, / Entzückend oft, trank ich aus dir / Die wilden Begeisterungsflammen?*” [15, с. 146], “*Folget mir nach Bimini, / Dorten werdet ihr genesen?*” [15, с. 511], “*Sag der Sonne, daß sie wieder / Glut in meine Adern gieße, / Sag dem Lenze, daß er wecke / In der Brust die Nachtigallen?*” [15, с. 521].

Створенню чіткого ритму й установленню логічних зв'язків між частинами поетичного тексту слугує **синтаксичний паралелізм**. Він може бути повним, якщо два (або більше) речення, які розташовані по порядку, побудовані однаково – від спільності конструкцій і порядку слів і до однакових способів вираження членів. Подібність речень може бути й частковою, головну роль відіграє порядок розташування головних членів речення й хоча б порівняно однакові розміри речень. Звично паралельно стоять прості речення, але так можуть будуватися й окремі частини речень: “*Der Goldgelockte lieblich singt / Und spielt dazu die Leier; / Ins Herz der armen Nonne dringt / Das Lied und brennt wie Feuer?*” [15, с. 310], “*Mancher dreht ihr stumm den Rücken, / Mancher glotzt sie an und lächelt, / Mancher seufzet: Armes Kind!*” [15, с. 312]. Вибір паралельних конструкцій сходить на поглиблення смислового й естетичного сприйняття.

Висновки. Поетичний синтаксис Г. Гейне представлений різними граматичними і стилістичними фігурами, серед яких найбільш виразними є повтор, анафора, епіфора, інверсія, анадиплоза, антитеза, перелік, полісиндетон, асиндетон, еліпс, риторичні запитання і звертання, синтаксичний паралелізм. Але важливою фігурою поетичного мовлення Г. Гейне є повтор, зокрема анафора, за допомогою якої увиразнено й підкреслено різні семантично-стилістичні відтінки поетичного тексту поета. Гармонійність і гнучкість фігур поетичного мовлення поезії Г. Гейне свідчать про високу майстерність і талант поета.

У контексті дослідження стилістично-синтаксичних засобів поезії Г. Гейне варто розглянути й інші одиниці поетичного синтаксису: прості та складні речення, парцеляцію, анаколуф (непослідовність), апосіопезис (недомовлення), вставні слова, парентезу, пролепис тощо.

Література:

1. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка / И.Р. Гальперин. – 3-е изд. – М.: Высшая школа, 1981. – 316 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
3. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В.В. Виноградов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/vinogradov/syntax.html>.

4. Винокур Г.О. О языке художественной литературы / Г.О. Винокур. – М.: Высшая школа, 1991. – 448 с.
5. Дудик П.С. Синтаксис української мови / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. – К.: Академія, 2010. – 384 с.
6. Ермоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Ермоленко. – К.: Наукова думка, 1982. – 210 с.
7. Акимов Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н. Акимов. – М.: Высшая школа, 1990. – 168 с.
8. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика (Структурализм: «за» и «против» / Р. Якобсон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://plr.lingran.ru/upload/book_files/roman_yakobson.pdf.
9. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И.И. Ковтунова. – М.: Просвещение, 1976. – 239 с.
10. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка / О.А. Кострова. – М.: Флинта, 2004. – 240 с.
11. Загнітко А.А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А.А. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 137 с.
12. Glusak T.S. Funktionalstilistik des Deutschen / T.S. Glysak. – Minsk: Verlag “Wyssshaja Schkola”, 1981. – 173 с.
13. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
14. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
15. Heine H. Das Glück auf Erden / H. Heine; Ausgewählte Gedichte. Deutschland. Ein Wintermärchen. – М.: Verlag Progress. – 1980. – 639 S.

Ходаковская Н. Г. Фигуры поэтической речи поэзии Генриха Гейне

Аннотация. В статье выявлены грамматические и стилистические параметры поэтического синтаксиса Г. Гейне, в частности фигуры поэтической речи. Важной особенностью поэтического синтаксиса Г. Гейне являются развёрнутые стилистические конструкции. Основными фигурами поэтической речи стихотворений поэта являются односложные повторы, анафора, эпифора, анадиплоза, антитеза, перечисление, полисиндетон, асиндетон, эллипс, риторические вопросы и обращения, синтаксический параллелизм. В поэтической речи Г. Гейне экспрессивно-эмоциональное выделение слова в предложении связано с инверсией.

Ключевые слова: поэтический синтаксис, фигуры поэтической речи, экспрессивный синтаксис.

Khodakovska N. Figure of the poetic speech in the poetry of Heinrich Heine

Summary. In the article is revealed grammatical and stylistic parameters of H. Heine poetic syntax, and particular figures of poetic speech. An important feature of poetic syntax of H. Heine is open wordy syntactic constructions. The main figures of poetic speech of the poet's poems are one-word repetition, anaphora, epiphora, anadyploza, antithesis, list polysyndeton, asyndeton, ellipse, rhetorical questions and address, syntactic parallelism. In the poetic language of H. Heine expressive emotional highlight of words in a sentence is related to the inversion.

Key words: poetic syntax, poetic figure of speech, expressive syntax.